

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Т. ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

МОРГУНОВ Георгій Вадимович

**ДУХОВНА ТВОРЧИСТЬ
ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОЦЕС**

09.00.11 — соціальна філософія

**Автореферат
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філософських наук**

Київ — 1993

Дисертація виконана на кафедрі ф
івського університету імені Тараса

Науковий керівник —

кандидат філософських наук,
доцент **Зелінський М. Ю.**

Офіційні опоненти —

доктор філософських наук,
професор **Бичко І. В.;**
кандидат філософських наук,
доцент **Новіков Б. В.**

Провідна установа —

Інститут філософії Академії наук України.

Захист відбудеться «30» червня 1993 року о 14⁰⁰ годині
на засіданні Спеціалізованої Ради Д 01.01.04. при Київському універси-
теті імені Тараса Шевченка за адресою: 252001, Київ-1, вул. Володи-
мирська, 60.

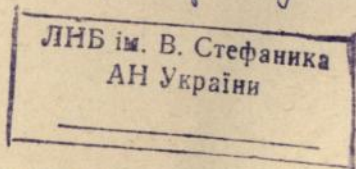
З дисертаційною роботою можна ознайомитися в бібліотеці універ-
ситету.

Автореферат розісланий « » _____ 1993 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої ради
професор**

П. І. Скрипка

П. І. СКРИПКА

Загальна характеристика праці.

Актуальність теми дослідження зумовлена зростанням інтересу до ідеї духовного розкріпачення особистості, її духовної творчості, формування особистості як діяльного суб'єкта суспільного життя. Терміни "самодіяльність", "творчість", "ініціатива" стали в ряд найбільш живаних в політичній лексичі нашого часу. В державних документах, виступах політичних діячів, учених та публіцистів наполегливо піднімається проблема розвитку творчого потенціалу всіх громадян, поширення реальних можливостей для застосування ними своїх творчих сил, здібностей та обдарованостей.

Потреба в формуванні та збагаченні творчого потенціалу кожної людини, розвитку діяльної ініціативи має актуалізує коло теоретичних проблем, пов'язаних з вивченням природи творчості під кутом зору можливостей її активізації, радикальним оновленням способів і результатів творчої діяльності. Розвиток творчості має супроводжуватися розширенням можливостей для реалізації багатьох починань в різних сферах життєдіяльності людей. Розширення меж свободи самовиявлення, творчої думки, духовної самодіяльності, кількісне і якісне зростання творчої ініціативи людей, збагачення її предметного змісту, форм виявлення та методів реалізації і зміни в структурі суб'єктів духовної діяльності дозволяють розглядати духовну творчість як особливий феномен сучасної дійсності, як суперечливий і складний соціокультурний процес.

Актуальність теоретичного дослідження духовної творчості визначається також тим, що неважаючи на формальне визнання статусу категорії "духовна творчість" та широку область її використання, в різних випадках її зміст трактується по-різному. Це зумовлено тим, що духовна творчість щоразу розглядається як той чи інший вид діяльності в різноманітних сферах життя, а не як соціокультурний феномен в цілому. Тому необхідне філософське дослідження сутності, змісту, природи та структури духовної творчості.

Рівень наукової розробки проблеми. Аналіз сучасної літератури з теми дослідження показує, що категорія "духовна творчість" ще не має цілісного висвітлення. Вітчизняні філосо-

фи, соціологи, психологи, педагоги та історики зосередили увагу головним чином на основних характеристиках творчості та творчої діяльності.

На дослідженні суті, структури та суспільної ролі творчості зосереджували увагу Г.С. Батіщев, Г.А. Давидова, Е.В. Ільєніков, А.М. Коршунов, О.Ф. Лосєв, М.І. Михальченко, Б.В. Новиков, В.А. Цапок, А.Т. Шумілін, Л.В. Яценко. Деякі автори досліджували взаємодію протилежних сторін творчої діяльності: а) продуктивної та репродуктивної (В.Ф. Овчинников); б) інтуїтивної та дискурсивної (В.Ф. Асмус, Ф.С. Кармін, П.В. Колпін, А.Н. Лук, В.І. Хорєв та інші).

Дослідженню творчості як атрибутивної властивості людської діяльності присвятили свої праці В.І. Белоцерцев, Л.П. Буєва, М.В. Дьомін, В.Е. Лобанова, К.С. Пігров та інші. Творчості в пізнанні та ролі уявлення при цьому надавали багато уваги В.С. Біблер, О.С. Колпін, А.М. Коршунов, Ф.В. Лазарєв та інші. Значних успіхів досягнуто в дослідженні основних видів творчості - наукової (В.Ф. Асмус, Л.Г. Ікженєв, Б.М. Кедров, О.С. Кравець, А.С. Майданов, Е.А. Мамчур, Л.О. Микеліна, Е.П. Нікітін, М.О. Варник, О.Р. Ракитов, В.С. Шварьєв), технічної (В.В. Альозін, В.Г. Горьков, Е.В. Попов та інші), художньої (Ю.Д. Воробєй, С.С. Гольдентріхт, М.С. Каган, К.М. Кантор, Л.Т. Левчук, К.П. Шудря та інші).

Осмислення суті різних видів духовної творчості здійснюється також в межах філософської теорії культури. До них зокрема відносяться культурологічні праці останніх років (В.П. Андрущенко, Е.К. Вистрицький, В.Е. Давидович, Ю.О. Яданов, Ц.С. Злобіна, В.Г. Кремень, Е.С. Маркарян, В.М. Межуєв, Е.М. Причепій, В.І. Шикарук та інші), які досліджують зв'язок "зовнішньої" та "внутрішньої" культури, культури як цінності, накопиченого досвіду та культури як засобу особистого існування. При такому підході духовність розглядається в співвідношенні з категорією розвитку свідомості особистості в процесі здійснення її діяльнісних сил. Духовні здібності людини розкриваються через форми поведінки її діяльності, її активного відношення до реальності.

Дослідженню структури та властивостей творчого процесу в

науці присвячені роботи Л. В. Баженова, В. Ф. Баркова, Г. Г. Гіргінова, В. С. Грязнова, А. С. Карміна, Е. М. Кедрова, В. І. Купцова, В. О. Лекторського, І. П. Мамікіна, А. С. Майданова, І. Ф. Надольного, М. І. Панова, М. А. Слемієва, В. І. Хорєва, А. І. Сироканова, Д. В. Яценко та інших.

Питання соціокультурної зумовленості наукового пізнання та наукової творчості розглядаються в працях І. Д. Андрєєва, Г. Н. Волкова, П. С. Дишлевого, А. І. Зеленикова, С. В. Кримського, В. В. Казютинського, І. А. Мейзеля, В. С. Ситєніна, В. Г. Табачковського, В. С. Черняка, В. Г. Кідіна та інших. Розвитку наукового пізнання та творчості в соціально-культурному контексті присвячені праці А. Е. Арсєнєєва, А. В. Ахутіна, Л. В. Бичка, П. П. Гайдєнка, А. Ф. Зотова, С. В. Микулиньського, М. М. Мокляка, Л. М. Косаревої, П. А. Маркової, А. П. Огурцова, М. К. Петрова.

За останні роки в Україні з проблем творчості проведено цілий ряд методичних та теоретичних конференцій. Але слід відзначити, що певні перекося в розвитку філософської та соціологічної науки попереднього часу позначились на підходах та вирішеннях проблеми творчості. В центр уваги ставились питання економіки, удосконалення виробничих відносин соціалізму і т. інше, а сфера духовного взагалі і духовної творчості особистості зокрема, досліджувались лише в межах партійних ідеологічних доктрин.

Тому, незважаючи на зростання уваги до цієї проблематики в її сукупності, до цього часу найменш дослідженими в філософській літературі залишаються питання сутності, специфіки та умов функціонування духовної творчості. Не досліджені достатньою мірою передумови, що стимулюють підвищення ефективності творчої діяльності, а також механізми взаємодії цих передумов. Залишається не з'ясованою до кінця методологія та методика дослідження духовної творчості, її структури, елементного складу. При дослідженні різних аспектів духовної діяльності залишилась без належної уваги концептуальна проблема духовної творчості як цілісного соціокультурного процесу.

Аналіз дослідження проблеми духовної творчості зумовив визначення мети дисертаційної роботи.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного

дослідження є комплексний аналіз духовної творчості як соціокультурного процесу, виявлення джерел, закономірностей та механізмів розвитку духовної самодіяльності людей, деяких актуальних проблем їх оптимізації.

Виходячи з мети дослідження, окреслилась необхідність постановки та вирішення наступних дослідницьких завдань:

-розглянути методологічну базу та конкретно-історичний характер духовної творчості;

-розкрити сутність, структуру, природу та основні форми духовної творчості;

-вианачити соціокультурні фактори оптимізації творчої діяльності.

Вихідні теоретичні та методологічні засади дисертаційного дослідження. Багатогранність та складність поставлених завдань викликали потребу звернутися до кола праць, проблематику котрих умовно можна поділити на три групи:

-праці Канта, Гегеля, Маркса, в яких наявні елементи дослідження феномена творчості;

-праці, в яких розглядаються наявні у вітчизняній та зарубіжній філософії підходи до інтерпретації досліджуваної проблеми;

-дослідження, зміст яких складає аналіз різних сторін духовної творчості та її соціокультурної зумовленості.

Виходячи з наявності форм духовної творчості, розробка концептуально-теоретичної частини викликала потребу використати результати досліджень в широкого кола суміжних галузей сучасного наукового знання, які необхідні для обґрунтування та розвитку поглядів, що пропонуються. Крім того, в дисертації враховані результати теоретичних та науково-практичних конференцій, причетних до теми дослідження, публікації періодичних видань, а також деякі висновки конкретно-соціологічних досліджень.

Наукова новизна праці. На основі проведеного дослідження розроблена соціально-філософська концепція духовної творчості, сутність якої полягає в тому, що остання, будучи істотним атрибутом людської діяльності, а огляду на неї не як на суб'єктивно-психологічний феномен, а як на специфічно-суспільне відно-

шення, являє собою цілісний соціокультурний процес, який має конкретно-історичний зміст і виступає перетворенням, впорядкуванням, піднесенням самої людської діяльності, її предметних, духовних і структурних компонентів на ґрунті пізнання і використання законів суспільного розвитку.

В ході проведеного дослідження одержано результати, які характеризуються науковою новизною:

- виступаючи спочатку як соціальна якість трудової діяльності взагалі, в міру розподілу праці, духовна творчість виділяється і відокремлюється в діяльності специфічної якості особливих груп людей (управління, наука, техніка, мистецтво, політика, мораль, релігія та інші). Здійснення технологічної революції передбачає зняття творчої дивергенції, яка склалась історично;

- намагаючись подолати абстрактне поняття новизни, користності і краси як критеріїв творчості, автор обґрунтовує висновки про те, що вказані критерії слід розглядати конкретно, в системі спільної творчої діяльності суспільства і діяльності колективів, що його утворюють, виходячи з поняття духовної творчості як цілісного соціокультурного процесу;

- духовні потреби особистості формують мотиви й установки духовної діяльності, "запускають" механізм духовної творчості. Багатогранність духовних потреб (пізнавальних, естетичних, моральних, релігійних) зумовлена видова своєрідність форм духовної творчості;

- духовна творчість є однією з вирішальних систем формування духовності особистості і, таким чином, гуманізації всіх сфер суспільного життя. Як усвідомлена форма соціальної діяльності, вона безпосередньо бере участь у практичному перетворенні соціальної реальності;

- запропоновано обґрунтування однієї з можливих теоретичних моделей духовної творчості як цілісного соціокультурного процесу відтворення особистості в якості соціально-зумовленого творця дійсності;

- показано, що духовна творчість, як індивідуально-особистісний процес, за своєю метою і завданнями, засобами і методами здійснення (як і за змістом отриманого нового результа-

ту) визначається конкретними соціально-економічними і соціокультурними факторами.

Практична значимість дослідження полягає у формулюванні ряду рекомендацій теоретичного і безпосередньо практичного характеру.

Теоретичне значення даної роботи полягає в розробці концепції розуміння духовної творчості як специфічно-суспільного відношення, що являє собою соціокультурний процес. Вона може стати у пригоді для проведення подальших досліджень з духовної творчості. З цією метою пропонується:

- використовувати дисертаційний матеріал для активізації роботи по вивченню найбільш актуальних проблем теорії творчості: природа, сутність, специфіка та умови функціонування духовної творчості; передумови, що стимулюють підвищення ефективності творчої діяльності, а також механізми взаємодії цих передумов; творчість і екологія; ціннісна регуляція як частина довірливої регуляції творчих процесів і дій людини; критерії творчості і їх зв'язок з характером творчості; соціокультурна зумовленість творчості; тощо.

- пропонується ввести в курс соціальної філософії розділ, присвячений проблемі творчості;

матеріали дослідження можуть бути використані при викладанні курсу соціальної філософії (теми "Особистість і суспільство", "Проблема людини в філософії", а також в історично-філософському вступі).

Апробація роботи. Основні положення та результати дисертації були викладані на теоретичних конференціях з проблем творчості (м. Москва, 1989 р.; м. Київ, 1991, 1992 р.), семінарах кафедри філософії гуманітарних факультетів в Київському університеті ім. Тараса Шевченка, в д'яти опублікованих працях. Результати дослідження використовувались в практиці проведення семінарських занять, а також у навчальній роботі автора.

Структура та зміст дисертації зумовлені логічною послідовністю досліджуваних проблем та її змістом. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків та бібліографії літератури, що використана.

Основний зміст дисертації.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, показується ступінь її розробки, формулюється мета і завдання, теоретико-методологічні основи та емпірична база роботи, вивчаються об'єкт і предмет дослідження, його наукова новизна, теоретична і практична значимість, відбивається апробація роботи і її структура.

В першому розділі "Філософсько-методологічний аналіз творчості" автор розкриває розвиток поняття "творчість" від його перших вживань (Платон), розширення його змісту Аристотелем, Августином, Фомаю Аквінським, Дунсом Скоттом, Леонардо да Вінчі, Фіхте, Кантом, Гегелем, Фейербахом, Марксом, П. Лавровим, М. О. Бердяєвим - до нинішнього різноманіття підходів, котрі свідчать про те, що зміст цього поняття, його наповнення причинно зумовлене рівнем економічного, соціального та культурного розвитку суспільства, що воно безпосередньо пов'язане з проблемами свободи, прогресу, гуманізму. Через поняття творчості особистісний аспект людської історії може бути безпосередньо співвіднесений з розвитком суспільства в цілому, а практично-діяльнісною сутністю людини як такої.

Існує декілька рівнів філософського дослідження проблеми творчості, в тому числі: а) онтологічний, що пояснює соціальну зумовленість творчості як культурогенного фактору світового еволюційного процесу; б) соціально-історичний, що розкриває роль творчості в забезпеченні суспільного прогресу; в) суб'єктивно-особистісний, який аналізує мотиви, мету, покликання та змістовні установки індивідуальної творчості. Це пояснюється тією обставиною, що людина є водночас і складовою частиною світового цілого, і членом соціального цілого (соціуму), і особистісним "Я".

Звідси випливає, що творчість можна і треба досліджувати і в широкому плані, розглядаючи її ніби "збоку", трансцендентно, з позиції стороннього спостерігача, і в суб'єктивно-особистісному плані, іманентно, ніби всередині самого творчого суб'єкту, який не лише реально творить, а й усвідомлює, рефлексує свою творчість, переживає її, самостійно вирішує сенс

її існування. Прагматичної діяльності поняття творчості без предметне.

З точки зору онтологічного підходу, творчість входить в систему діяльності, яка, в свою чергу, входить в більш широку систему - систему розвитку. Звідси правомірно дійти висновку, що творчість є такий розвиток, який може реалізуватися лише в формах людської діяльності.

Виходячи з комплексності та різноманітності проблеми творчості, в дисертації розглянуте коло питань, пов'язаних з визначенням творчості. Дослідження специфіки об'єкта та загальних логіко-гносеологічних умов творчості, а також аналіз вростаючого потоку публікацій, в яких розглядається сама дефініція творчості, дозволяють авторові дійти деяких висновків. З одного боку, про хибність тверджень, нібито сутність творчості неможливо висловити понятійними засобами, а, з другого боку, - про можливість розглянути умови та засади обґрунтованих визначень феномена творчості, її природи та суті.

З точки зору автора, за численними визначеннями творчості стоїть те, що вона виступає всеохоплюючим феноменом такого історичного рівня розвитку творчої субстанції, який рокує свій зміст через всі явища цього рівня. Творчість, наприклад, пошук тільки тому, що пошук - форма творчості, а творчість - діалог, оскільки діалог - момент творчості; далі, творчість - розуміння, бо розуміння є суттєвим елементом творчості і тому подібне. Звідси виглядає цілком природним нескінченний потік визначень та інтерпретацій творчості. Ножче нове визначення розкриває ще одну сторону творчості, підтверджує універсальність її буття. Очевидно, що велика кількість існуючих визначень творчості - результат плідного аналітичного етапу досліджень, котрий не може продовжуватися до нескінченності. Тому можна дійти висновку, що необхідним є синтетичний рівень досліджень, нові підходи до визначення творчості.

Автор дотримується погляду, згідно якого творчість є соціально зумовленою діяльністю людини. Це не процеси, що відбуваються в самій природі, і не дії машин, які в кінцевому підсумку призводять до створення оригінальних, принципово нових матеріальних та духовних продуктів, наділених соціально

значимістю та естетичною досконалістю. Творча діяльність вис-
тупає способом розвитку самої людини, засобом її самовдоскона-
лення. Тому формула "розвиток людини як самоціль творчості"
означає: а) розвиток суспільної людини та суспільства, що
створює найбільш сприятливі умови для розквіту кожної
індивідуальності; б) самореалізацію особистості, опредмечуван-
ня її творчих здібностей, досягнення визначних об'єктивних ре-
зультатів, завдяки яким і відбувається розвиток суспільства.
Ці критерії творчості завжди визначаються в залежності від
історичних умов, але найголовніше полягає в тому, що їх треба
використовувати в сукупності, а не вибирати з них один або
кілька.

Специфіка творчості як діяльності особливого характеру
виявляється в діалектиці суб'єкта та об'єкта діяльності, де
специфічно висвітлюється сукупність відношень людини з приро-
дою та суспільством в їх конкретно-історичному вигляді, визна-
чає можливість прояву в цій діяльності індивідуальних природ-
них здібностей, якостей людини, рівня її творчої
самореалізації.

Таким чином, творчість - це соціально-історичне явище.
Вона виникає і розвивається в процесі взаємодії суб'єкта і
об'єкта людської діяльності на основі суспільної практики. За
двоєр сутністю вона виступає як самовиявлення і саморозвиток
фізичних та духовних сил людини, її здібностей і потреб в про-
цесі пізнання і перетворення дійсності. Ця дійсність охоплює
суперечності між історично накопиченим досвідом практичного
творення та його запереченням, безмежним самооновленням в ході
розвитку.

Таким чином, розуміння природи творчості в контексті
цілісної соціокультурної практики людства передбачає:

- розуміння творчості як створення принципово нового,
оригінального, раніше невідомого, неповторного, суспіль-
но-історично унікального і значущого;

- ідею культурної детермінації будь-якого креативного ак-
ту, визнання природних факторів в якості його підоснови;

- уявлення про безмежність поля прикладання творчої
енергії індивіда;

- визнання доступності творчих вершин для кожної людини;
- визнання принципової можливості освоєння феномена творчості засобами інтелектуального дослідження;
- визнання принципу свободи як важливого індикатора творчості і вищого досягнення людського духу.

В другому розділі "Сутність, структура та особливості духовної творчості" обґрунтовується те, що в сучасній літературі в даній проблемі явно визначилось два підходи: "дроблення" творчості з одного боку, і надавичайно "розширене" її тлумачення, з другого (див. роботи Б. В. Новікова, Г. А. Давидової, В. І. Копалова, Н. Р. Зав'ялова та ін.) Визнаючи однобічність, обмеженість розгляду творчості з позицій "дроблення" чи "розширення", автор вважає за доцільне вирішувати проблему комплексно, не відмовляючись від аналізу таких видів творчої діяльності як соціальна, художня, технічна, наукова, політична тощо. Існування цих відносно самостійних видів творчості зумовлене цілою низкою причин соціального та гносеологічного характеру. Соціальна передумова відносного відокремлення певних видів творчості витікає з наявності різних суспільних потреб і, відповідно, з наявності та вдосконалення різних професійних форм творчої праці.

Духовна творчість, будучи простором для застосування та втілення суспільно-культурної активності особистості, в той же час виступає стимулятором перетворення людини в творця. Тільки творчий суб'єкт характеризується гнучкою програмою самовдосконалення, йому притаманна постійна зацікавленість в розширенні меж соціального та духовного досвіду.

Поняття "духовна творчість" ще не знайшло глибокої наукової розробки в нашій літературі і не отримало статусу конкретної предметної галузі буття та свідомості людей. Воно використовується в дуже широкому розумінні для означення будь-якої новації в суспільному та духовному житті - в мистецтві, політиці, ідеології, культурі тощо. Так, трактовка духовної творчості, з погляду автора, малопродуктивна.

Предметний аспект поняття духовної творчості охоплює різноманітні рішення, дії, мотиви, потреби, інтереси, які у взаємодії складають механізм самоодійснення та самоствердження

особистості, все те, що впливає з глибин духовного життя. Духовна творчість інтегрує в собі різні види самодіяльності людей і форми її прояву, виступає як специфічний механізм оволодіння "культурним підходом" особистості до життя і до себе як суспільного індивіду.

У вивченні духовної творчості, перш за все, необхідно чітко визначитись з категоріальним апаратом, особливо в таких поняттях, як діяльність, самодіяльність, самостійність, ініціатива, творчість та духовність. Вважається цілком допустимим вести мову про духовність в чистому вигляді, коли вона стала феноменом культури, до якої ми так чи інакше належимо. Тільки після такого визнання стає можливим вести мову про пошук духовності як данини, міри якості особистості. При цьому передбачається, що ця якість визначає поведінку, відношення людини до людини. Духовність втором розуміється як інтенція особистісного буття, особлива міра суб'єктивності, що розгорнута до світу.

Духовність існує в кожному елементарному акті "виходу суб'єкта із себе" в світ об'єктивності, в різноманитних астах життєдіяльності людини, де наявним є вихід суб'єкта за межі існуючого та створюваного предметного світу. В буквальному розумінні духовність присутня тоді і там, де суб'єкт перебуває "не в цьому світі".

Не викликає сумнівів соціальна зумовленість процесу духовної творчості. Чітко простежується закономірна соціальна зумовленість наукових відкриттів, шедеврів літератури та мистецтва, що є особливо важливим при переході з індивідуального рівня на рівень суспільства, на соціокультурний фон.

Нові явища в системі духовної творчості виявляються в тому, що вона є більш інтегрованою, поліваріантною, гуманізованою. Ускладниться характер взаємозв'язку пізнавального та ціннісного аспектів свідомості, знижується протилежність пізнавального і ціннісного, йде пошук та створення форм синтезу, внутрішньої єдності когнітивного та ціннісного.

В духовній творчості, з точки зору її структури, можна виділити об'єкт, мету та засоби творчості. Специфіка соціально-творчої діяльності виражається як в особливостях елементів

її структури, так і в способі їх взаємозв'язку. Зосередимося, перш за все, на об'єкті духовної творчості.

На перший погляд об'єкт духовно-творчої діяльності співпадає з об'єктом будь-якого виду соціальної практики - суспільними відносинами та організаціями. Проте, це не зовсім так. Духовні відносини і соціальні інститути стають об'єктом духовної творчості тоді, коли в них об'єктивно з'являється мета творчої діяльності. Тільки в тому випадку, коли метою дій суб'єкта в перетворенні суспільного укладу стає забезпечення гуманних духовних відношень, його соціальна активність стає творчою. Специфіка духовної творчості полягає в тому, що мета, її спрямованість полягає, перш за все, в формуванні тих способів освоєння природної та соціальної дійсності відповідно до програм соціальної поведінки, діяльності, які найбільш адекватно відповідають потребам суспільного розвитку.

Об'єкт і мета духовної творчості діалектично взаємопов'язані. Мета не вибирається суб'єктом довільно, вона є концентрованим виразом спрямованості соціального прогресу і полягає у створенні умов для всебічного і гармонійного розвитку особистості.

Важливою передумовою творчості є свобода, яка досягає вищої форми у внутрішній потребі людини суверенно і вільно вибирати свій спосіб життя та творити свій власний внутрішній світ, бути вільною. Духовна творчість і є та сфера та спосіб буття людини, в яких досягається сенс свободи. Звідси випливає, що духовна творчість, як призначеність людини, означає вільний розвиток індивідуальності. Умовою ефективною духовної творчості виступає внутрішня і зовнішня свобода людини.

Здається доцільним розглядати духовну творчість в двох аспектах. З одного боку, вона є узагальненням всіх видів і типів творчості, бо всі типи творчої діяльності тою чи іншою мірою несуть опосередкований соціально-зумовлений характер. В широкому розумінні слова до духовної творчості може бути віднесена будь-яка творча діяльність, яка тим або іншим чином пов'язана з реалізацією духовного потенціалу особистості чи суспільства. Аналогічно вживанню терміну "духовна культура" в цьому розумінні можна говорити про духовну творчість, яка міс-

тять в собі творчі процеси в мистецтві, філософії, науковому пізнанні тощо, незалежно від спрямованості творчості.

З другого боку, треба виділяти і більш вузьке розуміння духовної творчості як особливого типу діяльності. Вона, по суті справи, фіксує тільки такий тип людської внутрішньої діяльності, домінуючим імпульсом якої виступає розкриття нових горизонтів духовності як такої, досягнення та розвиток універсальних форм засвоєння світу. Подібно до духовної творчості в першому, широкому розумінні, цей тип творчості також може проявлятися в мистецтві, філософії тощо, але при цьому, на відміну від першого, він не має жорсткої предметно-тематичної прив'язки і здійснюється як цілісне явище внутрішнього життя особистості, що накладає відбиток на всю палітру людських відношень до світу.

В третьому розділі "Соціокультурні фактори підвищення ефективності творчої діяльності" досліджуються питання оптимізації творчого процесу, розглядаються можливості управління творчістю, виявляються передумови творчих здібностей людини, визначаються умови її цілеспрямованого розвитку та реалізації, аналізуються можливі способи та засоби впливу на суб'єкт творчості, розкриваються проблеми навчання творчості.

Надзвичайно важливим є питання про умови творчої діяльності особистості. В радянській філософській літературі в цьому плані не було проблем, бо пануючою була точка зору, відповідно до якої творчій особистості чи колективу треба було обов'язково переборювати найрізноманітніші труднощі і їх подолання виступало стимулом творчої діяльності. На думку автора, оптимізація творчого процесу неможлива без створення сприятливих зовнішніх умов для його розвитку.

Вирішальними для творчої атмосфери соціальними умовами є економічні, політичні та духовні фактори. Необхідно відмітити, що названі фактори стимулюють творчість лише тоді, коли вони містять в собі різні тенденції і форми.

Збуджуючі сили творчої діяльності зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами. Як наслідок, імпульси творчої діяльності йдуть як від об'єктивних умов, так і від суб'єктивної діяльності. Але об'єктивні джерела трансформуються

в духовному житті людини і набувають суб'єктивно-індивідуальну форму. Будь-які стимули творчості приймають форму внутрішніх суб'єктивних абудників, які так чи інакше зв'язані з мотивами. В мотивах конкретизуються, опредмечуються потреби, які не тільки являють собою мотиви, але, в свою чергу, змінюються та збагачуються разом із зміною, збагаченням та поширенням кола об'єктів, які служать для їх задоволення та засобів цього задоволення.

Фактори, що спричинюють виникнення творчості, полягають у діалектичній єдності об'єктивного й суб'єктивного - в активності суб'єкта, яка спрямована не тільки в бік природи, але й у бік соціальної діяльності, в тому числі і сфери ідеального; крім того, в соціальній зумовленості активності, яка включає в себе людські комунікації, суб'єктно-суб'єктні відносини, опредмечення сутнісних сил людини в культурі та їх розпредмечення, соціальне управління творчою працею.

На нашу думку, творчість безпосередньо виростає в соціальних умовах, і, в свою чергу, змінює та розвиває їх. Творчість неможлива без суспільства, культури, і культура неможлива без творчості. Соціальна зумовленість розглядається нами не просто як один з факторів творчої діяльності в числі інших, а як рушійна сила, визначальний фактор становлення нового. Суспільні потреби, практика, світогляд епохи ідентифікують творчу діяльність в тому чи іншому напрямку, а творчість стає ферментом історичного поступу, породженням нових культурних форм.

Діалектика творчості і культури набуває такого вигляду: культура є продукт творчості, а творчість - продукт культури (в тому розумінні, що вона обумовлюється і стимулюється вже сформованою культурою).

Духовна творчість є засіб, за допомогою якого людина вносить суспільно-корисні зміни в дійсність, здійснює суспільний прогрес і створює умови для свого подальшого саморозвитку та самореалізації. Творча діяльність в тих чи інших проявах залежить від соціальних потреб та стану культури.

Культура з одного боку породжує та стимулює творчість, вимагає від суб'єкта певних вимог, примушує його до висунення

певних проблем, а з другого боку - обмежує людину наявною системою традицій та авторитетів, утримує його на уторованому шляху. Але створити принципово нове можливо лише через подолання раніше створеного, в культурі. Розвиток суспільства шляхом соціального, морального та науково-технічного прогресу досягається через зміни досягнутого, заперечення існуючих поглядів, норм, рішень. Творча особистість "загорається" від результатів вже виконаної праці і йде вперед, продовжує естафету.

Культура, взята в своїй цілісності, є головною і необхідною умовою творчості. Тільки спираючись на досягнення духовної та матеріальної культури, людина в будь-якій сфері теоретичної чи практичної діяльності може піти далі, відкривати нові горизонти буття. Духовна культура людини - це інтегральний відбиток її інтелектуальної, моральної та художньої досконалості.

Як породжувальний фактор культури, сама творчість перебуває в постійній зміні. Нові творчі ефекти (ідеї, мотиви, речі) з'являються тому, що перетворюється операційний склад, сама технологія пошуку. Старими засобами, що включають сукупність різноманітних операцій та методико-евристичних засобів, неможливо отримати нові результати, але й тотальна зміна попереднього зовсім іншим теж неприпустима. Оновлення засобів творчої діяльності здійснюється шляхом впровадження оригінальних "мікроелементів", які ніколи раніше не існували. Вони зберігають свою оригінальність лише під час становлення. З'явившись на світ, вони стають негайно об'єктами відтворення, тиражування, перетворюються на репродуктивні елементи. Репродуктивне - це екст-творчість, колишні винаходи, прозріння. Подальший розвиток творчості дає нові досягнення у вигляді продуктивного, яке зараз же переходить в репродуктивне. Репродуктивні елементи - необхідні, корисні операції які повторюються і становлять базис, основний масив будь-яких типів діяльності.

В "Закінченні" дисертації сформульовані основні висновки, їх науково-практична значимість і практичні рекомендації, визначено нові проблеми, що вимагають подальшого вивчення.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

По темі дослідження опубліковані наступні праці:

1. Суровцев А. И. Моргунов Г. В. Проблема творчества в философии В. С. Соловьева // Историам и творчество. Материали Всесоюзной научно-теоретической конференции. Часть I. - М., - 1989. - С. 123 - 126.
2. Моргунов Г. В. Преемственность и творчество как необходимое условие развития общества // II-я Всесоюзная конференция: "Творчество: теория и практика". Тезиси докладов. Часть I. - К., КПИ, 1991. - С. 38-40.
3. Моргунов Г. В. Соціокультурні основи духовної творчості // Культура і національна самосвідомість: проблеми теорії та завдання практики. Тези науково-практичної конференції працівників культури та науковців. - К., 1991. - С. 95-97.
4. Моргунов Г. В. Творчість має як феномен української національної культури // Науково-практична конференція "Культура України і слов'янський світ". Тези доповідей та повідомлень. - К., 1992. - С. 120-122.
5. Моргунов Г. В. Історична творчість і космізм у філософії Вод. Соловйова // Проблеми філософії. - К., Либідь, 1992. - вип. N 92. - С. 84-91.

Надруковано в печать - 25.03.93

1 печ. л.

Знак. 447

Типографія КИВВС

AB 27.618